

Cumhuriyet Öncesi İlköğretimde Fen Bilimleri Eğitimi

Dr. Yasemin ERSÖZ

Prof. Dr. Sebahattin ARIBAŞ

Dr. Yasemin ERSÖZ - Prof. Dr. Sebahattin ARIBAŞ

CUMHURİYET ÖNCESİ İLKÖĞRETİMDE FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİ

ISBN 978-605-241-257-2

DOI 10.14527/9786052412572

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2018, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayineimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Ağustos 2018, Ankara

Yayın-Proje: I. Tual Şekercigil
Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 33365

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net

Dr. Yasemin ERSÖZ

1980 yılında doğdu. ODTÜ Fizik öğretmenliği bölümünü bitirdi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Doktora tezi “II. Meşrutiyet Döneminde İlköğretim ve Ortaöğretimde Fen Bilimleri Eğitimi” başlığını taşımaktadır. Bilimsel ve akademik dergilerde makaleler yayınladı. “Öğrenme ve öğretme yolunda” şevk ve azimle yürümeye devam ediyor...

Prof. Dr. Sebahattin ARIBAŞ

1947 yılında doğdu. A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. Yüksek Lisans çalışmasını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yaptı. “1656- 1717 Yılları Arasındaki Malatya Şer’iyye Sicillerine Göre Malatya’da Sosyal Hayat” tezi ile doktor (1989), beş yıl sonra ise (1995) doçent oldu. Bilimsel ve akademik dergilerde “Eğitim Tarihi” makaleleri yayınladı. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği A.B.D. Başkanlığı, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü ve Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığı görevlerini yürüttü. 2016 yılında emekli oldu.

*Biz ikna olmuş fizikçiler için
geçmiş, günümüz ve gelecek arasındaki fark;
yalnızca ısrarlı bir yanılısamadan ibarettir.*

Einstein

Ön Söz

Fen bilimleri sayesinde insanlık, son yüzyılda muazzam değişimlere şahit oldu, halen de oluyor. Bilim dünyasındaki ilerleyiş başdöndürücü bir hızla devam ediyor. Ülkelerin bu gelişime ayak uydurabilmesi, onun da ötesinde “bu bilim yarışında ben de varım” diyebilmesinin temel yolu bilim eğitimidir.

Bu bağlamda özellikle fen bilimleri eğitimi öne çıkmaktadır. Günümüzde fen bilimleri programları üzerinde gerekli güncellemeler ve çalışmalar devam etmektedir. Daha geriye gidecek olursak, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da fen bilimleri eğitimine özel önem atfedilmiş, modern Türkiye’nin geleceği “müspet ilimler”de görülmüştür.

Peki, eğitim sistemimizde fen bilimleri eğitiminin başlangıcı ne zaman ve ne şekilde olmuştur? İçerik ve uygulamaları nasıldır?

Alanyazınında Cumhuriyet dönemi fen bilimleri eğitimi ile ilgili pek çok kaynak vardır. Ancak, genç Cumhuriyet’in “müspet ilimlere” verdiği önemin zihinsel ve fiili temelleri hakkında, yani Cumhuriyet öncesi fen bilimleri eğitimi hakkında alanyazın çok sınırlıdır.

Oysaki “tarih, geçmişteki bugündür, bugün ise gelecekteki tarihtir” (Ümit, 2012: 493). Dolayısıyla, eğitim programlarının tarihi temelleri ihmal edilmemelidir.

Bu çalışmada, Cumhuriyet öncesi fen bilimleri eğitimi ilköğretim düzeyinde incelenmiştir. Dönemin Osmanlıca yazılmış olan eğitim programları, ders kitapları ve eğitim mecmualarının transkripsiyonları yapılarak, analiz edilmiştir. Kitap içerisinde, orijinal transkripsiyon kısımlar *italik* verilmiştir. Ayrıca kitabın sonunda, 1912 tarihli bir fen bilgisi kitabının tamamı, birebir Osmanlıca-Türkçe transkripsiyon olarak Ek-2’de yer almaktadır.

Bu eserin hazırlanmasında; Prof. Dr. Sebahattin Arıbaş danışmalığında Dr. Yasemin Ersöz tarafından yazılan “II. Meşrutiyet Döneminde İlköğretim ve Ortaöğretimde Fen Bilimleri Eğitimi” başlıklı doktora tezinden kısmen yararlanılmıştır.

Bu kitabın sınıf öğretmenliği, fen bilgisi öğretmenliği ve eğitim programları alanlarına katkısı olacağı, programın tarihi temellerinde bir boşluğu dolduracağı umulmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Yazarların Özgeçmişleri.....	iii
Ön Söz.....	v
İçindekiler.....	vii

GİRİŞ

1. Fen Eğitimi ve Fen Bilimleri Programları.....	1
2. Cumhuriyet Öncesi Fen Eğitimi Niçin Önemli?.....	2

1. BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİ EĞİTİM

1. Osmanlı Klasik Dönemden Cumhuriyet'e Eğitimdeki Temel Değişimler.....	5
2. Cumhuriyet Öncesi Eğitim Kurumları.....	8
2.1. İlköğretim.....	9
2.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	9
2.1.2. İptidai Mektepler.....	10
2.1.3. Rüştiyeler.....	16
2.2. Ortaöğretim.....	21
2.2.1. Sultaniler.....	21
2.2.2. İdadiler.....	23
2.3. Medreseler.....	24
2.4. Enderun.....	25

2. BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİ İLKÖĞRETİMDE FEN BİLİMLERİ EĞİTİMİ

1. Cumhuriyet Öncesi İlkokul Düzeyinde Fen Bilimleri Eğitimi	27
2. Cumhuriyet Öncesi Ortaokul Düzeyinde Fen Bilimleri Eğitimi	48
2.1. Rüştîyeler	48
2.2. İdadi-Sultani Okulları Orta Kısımları	49
3. Cumhuriyet Öncesi İlköğretimde Fen Dersleri Kitapları	54
3.1. 1911 Tarihli Eşya Dersi Kitabı	55
3.2. 1912 Tarihli Eşya Dersi Kitabı (İlkokul 4. Sınıf)	61
3.3. 1920 Tarihli Eşya Dersi Kitabı (İlkokul 2. Sınıf)	64
3.4. 1915 Tarihli Eşya Dersi Kitabı (İlkokul 5.Sınıf)	69
4. Cumhuriyet Öncesi Mecmualarda İlköğretimde Fen Eğitimi Üzerine Makaleler	73
4.1. Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası ve Fen Bilimleri Eğitimi	73
4.2. Terbiye Mecmuası	93
4.3. Muallim Mecmuası	93
4.4. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası.....	93
5. Cumhuriyet Öncesi İlköğretimde Fen Bilimleri Eğitimine İlişkin Genel Bir Değerlendirme	95

KAYNAKÇA

1. ARAŞTIRMADA KULLANILAN OSMANLICA KAYNAKLAR	97
1.1. Eğitim Programları (Tarihe Göre Sıralı)	97
1.2. Fen Bilimleri Ders Kitapları.....	97
1.3. II. Meşrutiyet Dönemi Mecmuaları.....	97
2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN LATİN HARFLİ KAYNAKLAR.....	98

EKLER

Ek 1. Osmanlıca Kelimeler ve Terimler Dizini.....	101
Ek 2. 1912 Tarihli Eşya Dersleri Ders Kitabı Transkripsiyonu.....	105

GİRİŞ

1. Fen Eğitimi ve Fen Bilimleri Programları

“Bilim” denilince bir alandaki varlıkları ve olayları inceleme, açıklama, onlara ilişkin genelleme ve ilkeler bulma, bu ilkeler yardımıyla gelecekteki olayları kestirme gayretleri anlaşılmakta olup fen bilimlerinde de doğadaki varlıklar ve olaylar aynı amaçla incelenir (Kaptan ve Korkmaz, 2001). Fen bilimlerinin tanımı içinde bulunulan zaman dilimlerine göre farklılık göstermiştir. İnsanların tarih boyunca hayatını devam ettirebilmek ve sağlıklı yaşayabilmek için bitki ve hayvan dünyasını, doğadaki olayları, kavramak, gereksinimleri doğrultusunda kullanmak, değiştirmek ve kendileri için faydalı hâle getirmek istemeleri sonucunda fen bilimleri doğmuştur (Sülün ve Balkı, 2008). M.S. III. yüzyıla kadar geçen zamanda biyoloji, fizik, kimya, astronomi, matematik ve tıp alanlarında yapılan çalışmalar felsefe çerçevesi içinde kalmış, bu bilimlerden özerkliğini ilk kazanan matematik olmuştur (Çilenti, 1985: 2). İçinde yaşadığımız evreni açıklamaya çalışan bilgiler toplamı (Çilenti, 1985: 3) olarak da tanımlanabilen fen bilimlerinin içeriği; “olgu- lar”, “kavramlar”, “ilkeler ve genellemeler”, “kuramlar ve doğa kanunları” şeklinde farklı yapıdaki bilgilerden oluşmaktadır (Kaptan ve Korkmaz, 2001).

Bilimsel ve teknolojik değişimin baş döndürücü bir hızla yaşandığı çağımızda ülkelerin bu değişime ayak uydurabilmesinin temel gereklerinden biri eğitimidir. Bütüncül bir bakışla eğitimin niteliği, bir ülkenin bilim dünyasındaki pozisyonunu belirleyebilir. Eğitimin niteliğinin somut kıstaslarından biri olan eğitim programları bu bağlamda oldukça önem kazanmaktadır. Demirel Ö. (2010: 4), eğitim programını “okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlardan hareketle eğitim programının her türlü eğitim faaliyetlerinin temel taşı oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda ülkemizde diğer disiplinler gibi bilimsel gelişmeler ışığında fen öğretim programları da belli aralıklarla güncellenmektedir.

Cumhuriyet döneminde ilköğretim fen programları geliştirme faaliyetleri önem verilen ve yaşanan gelişmeler karşısında güncellenen bir başlık olmuştur. 1950’li yıllara kadar Türkiye’de program geliştirme çalışmaları daha çok ders ve konu listesi hazırlamak şeklinde düşünülmüş ve bu kapsamda bir takım değişiklikler yapılmış, 1950’den sonra ise program geliştirme faaliyetleri daha bilimsel bir yaklaşımla oluşturulmaya başlanmıştır (Ünal, Coştu ve Karataş, 2004). 1950 sonrası dönemde SSCB’nin Sputnik’i uzaya göndermesi gibi bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu Amerika Birleşik Devletlerinde başlayan fen müfredatlarını yenileştirme çabalarının etkileri, kısa süre içerisinde önce Avrupa’ya, 1960’ların başında da Türk Millî Eğitimine ulaşmıştır (Demirbaş ve Yağbasan, 2005).

1961’de Ders Araçları Yapım ve Onarım Merkezi’nin kurulması, 1962’de Ankara Fen Lisesinin kuruluş çalışmaları, 1963’te Film Radyo ve Grafik Merkezinin açılarak okullar için fenle ilgili radyo-eğitim programlarının başlatılması fen eğitimi geliştirme çabalarının ülkemizdeki yansımalarıdır (Çilenti, 1985: 94).

1984 sonrası fen bilimleri alanında kapsamlı program geliştirme çabalarına girilmiş, MEB’de bazı komisyonlar kurulmuş ve yeni ders kitapları hazırlanmıştır (Uslu, 2011). Ayas, Çepni ve Akdeniz’e göre (1993) böylece daha önce denenilen ve klasik sistem olarak nitelendirilen ders kitabı ağırlıklı uygulamalara geçilmiştir. 1997 yılında o güne kadar yapılan program geliştirme çalışmalarından farklı olarak EARGED (Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi) tarafından her konu için amaçları, hedefleri, öğretmen ve öğrenci etkinliklerini ve değerlendirme sürecini içeren ayrı ve detaylı bir fen öğretim programı (fizik, kimya, biyoloji) geliştirilmiştir (Uslu, 2011). 2004 yılında ise öğretim programları öğrenci merkezli ve yapılandırmacılık temelli olarak hazırlanmıştır (Erdoğan, 2007).

2. Cumhuriyet Öncesi Fen Eğitimi Niçin Önemli?

Cumhuriyet öncesi fen eğitimi incelendiğinde, bazı “Eğitim Tarihi” kitaplarında Cumhuriyet öncesi döneme ait birtakım fen bilimleri derslerinin isimleri geçse de, programları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Akyüz, 2011; Binbaşoğlu, 2005; Çelenk, Tertemiz ve Kalaycı, 2000; Ergün, 1996; Ergin, 1977). Dolayısıyla literatürde Cumhuriyet öncesi fen programlarına ilişkin çalışmalara rastlanmamıştır.

Bybee (1982) “Fen Eğitiminde Tarihi Araştırmalar” adlı makalesinde fen eğitimi literatüründe deneysel çalışmalar, standardize testler, betimsel çalışmaların çok fazla yer aldığını, bu alanda en önemli boşluğun tarihi araştırmalar olduğunu söylemiştir. Kendisi “fen eğitiminin tarihi yok mudur?” ya da varsa “tartışmaya ve araştırmaya değer mi?” diye sorarak bunun nedenlerini de tartışmış, kinayeli bir